 DOI: 10.22124/jol.2024.28198.2500

Research Article

University of Guilan

Iranian association of penal law

Criminal law Research
A Biannual Journal

Vol . 15, No.2, Fall (2024) & Winter 2025(Serial 30)

Mechanisms and Judicial Requirements for Supervision over Prosecution and Investigation in the Iranian Criminal Justice System

1. Majed jabban,

Ph.D. Student, Criminal Law and Criminology, Faculty of Law, Tarbiat Modares University, Tehran, Iran and Instructor, Department of Criminal Law, Faculty of Law, University of Aleppo, Aleppo, Syria. (Corresponding Author: majed20101993m@gmail.com)

2. Mahmood Saber

Associate Professor, Department of Criminal Law and Criminology, Faculty of Law, Tarbiat Modares University, Tehran, Iran.

3. Seyed Doraid Mousavi Mojab

Assistant Professor, Department of Criminal Law and Criminology, Faculty of Law, Tarbiat Modares University, Tehran, Iran.

Submit Date: 2024/08/17

Accept Date: 2024/11/08

Abstract:

The protection of the rights and freedoms of individuals and promotion of the judicial structure is achieved by observing the judicial guarantees regarding the supervision of prosecution and investigation. Judicial guarantees are a set of essential requirements and prerequisites that must be considered in the law or practice during the supervision by the judicial supervisors of the prosecution and investigation and the executive guarantee must be considered for it. This research focuses on the qualitative method, using in-depth interview tools and document analysis, by examining the judicial guarantees to promote and strengthen the monitoring of prosecution and investigation. The findings of the study indicate the need to apply several judicial guarantees, including transparency in supervision, the need to pay attention to the position of the principle of good faith in the field of supervision, the need to enforce and justify decisions, maintain the organizational independence of the supervisory and supervisory institutions, adapt the facilities available to the judicial authority, prevent regulatory centralization.

Key Words: *Judicial guarantees, prosecution, investigation, judicial oversight, criminal proceedings.*

1. Introduction

The institution of judicial supervision predicts that it is more inclined towards the adversarial system. Judicial oversight involves examining the validity of the actions taken by the prosecution and investigation authorities to prevent violations of the rights and freedoms of individuals, as well as the legality and fairness of the actions (Jabban et al, 2024B, pp.88,96). For this reason, various forms of judicial oversight over the prosecutor's powers currently exist in domestic laws (Stahn, 2009: 247). The methods of oversight over prosecution and investigation in the criminal procedure of Iran are diverse (Jabban et al, 2024A,95-101), but the prosecutor and the investigator often lack judicial oversight in taking orders such as arrest and inspection and other actions (Abdi, H., & Ardabili, 2020:155-156) and it is necessary to extend judicial supervision to all cases (Jabban et al, op.cit.c:117). The more we move towards liberal systems, the more visible the issue of judicial supervision of prosecution and investigation orders that conflict with the rights and freedoms of individuals. In general, the provision of judicial supervision over the prosecutor's office is more compatible with adversarial systems than inquisitorial systems (Stahn, Op.cit: 247-279). Judicial supervision shows its place in adversarial systems and is one of the principles of maintaining the rule of law, which is emphasized in the constitutions of some countries (Sorour,1977:152). Failure to strengthen judicial guarantees in judicial supervision of prosecution and investigation in Iran's Criminal Procedure and limiting the use of the term supervision and headship of the prosecution by the prosecutor on all the actions of the judicial officers and prosecution officials, without trying to strengthen and improve the type of supervision and quality; It has caused significant abuses to take place in the pre-trial phase and reduce it from dynamic supervision to formal supervision (Jabban et al,2024B:110-111).

2. Methodology

This research focuses on the qualitative method, using in-depth interview tools and document analysis, by examining the judicial guarantees to promote and strengthen the monitoring of prosecution and investigation.

3. Results and Discussion

in Iran codes of criminal procedure as well as other specific laws have adopted various positions, but by comparing the legal articles or the principles contained in the constitution, a fundamental question can be raised, and that is, how can the strengthening of the judicial guarantees of supervision of the prosecution and investigation, and at the same time guarantee the rights and freedoms?. Law and legal books are largely silent in this field and the main research spark starts from this issue. The findings of the study indicate the need to apply several judicial guarantees, including transparency in supervision, the need to pay attention to the position of the principle of good faith in the field of supervision, the need to enforce and justify decisions, maintain the organizational independence of the supervisory and supervisory institutions, adapt the facilities available to the judicial authority, prevent regulatory centralization.

4. Conclusions

Based on the findings of the study, ignoring or neglecting the mechanisms and requirements of ensuring judicial supervision of prosecution and investigation in the code of Criminal Procedure of Iran and practical procedure has greatly weakened the quality of supervision. It is not enough to simply foresee supervision in legal regulations; rather, the legislator should also consider the fundamental and favorable issues of "judicial guarantee" supervision. Sufficiently specifying the supervision and leadership of the prosecutor's office by the prosecutor over all actions of judicial officers and prosecutor's officials, without trying to amend the legal foundations of judicial supervision and improve its quality, and even foresee executive supervision mechanisms with the guarantee of the implementation of the legal mandate, has caused significant shortcomings in the pre-trial stage and change it from dynamic supervision to formal and guardian supervision. It also suffers from the lack of a place of judicial supervision outside the prosecutor's office on the prosecutor's office by independent and impartial court judges and assurance of the legitimacy of actions affecting individual rights and freedoms, such as the judges of release and detention in France or the

preliminary investigation judge in Italy. Given the interviews conducted, it can be noted that the literature in Iran on this discussion suffers from significant backwardness and requires serious reforms regarding the judicial guarantees of supervision; in other words, dynamic judicial supervision is based on three solid steps" in order of legal, judicial and executive guarantees". It is therefore proposed that to preserve individual rights and freedoms and prevent their serious violations, the mechanisms of judicial guarantees discussed in the research, including "transparency in supervision, the need to pay attention to the position of the principle of good faith in the field of supervision, the need to enforce and justify decisions, maintain the organizational independence of the supervisory and supervisory institutions, adapt the facilities available to the judicial authority, prevent regulatory centralization", be included in the judicial procedure and Criminal Procedure. with these guarantees, the existing model should be reformed to achieve the desired model of protecting the rights and freedoms of individuals and organizing the powers of the authorities in charge of the investigation and prosecution.

5. Selection of References

- Abdi, H., & Ardabili, M. (2020). Judicial Supervision in the Pretrial Stage; Comparing Iran's Criminal Procedure and International Criminal Court. *Journal of Criminal Law and Criminology*, 8(15), 151-172. [In Persian]
- Alipour, M. A., Mousavi Mojab, S., & Mavalizadeh, S. B. (2022). Comparative Studying the Independence of Investigation Institution from Prosecution Institution in Legal System of Iran and Lebanon. *The Judiciary Law Journal*, 86(118), 229-252. doi: 10.22106/jlj.2021.138874.3772. [In Persian]
- Collet, Philippe (2014). « L'acte coercitif en procédure pénale ». Université Panthéon-Assas, Ecole, doctorale de droit privé (E.D. 6) Thèse de doctorat en Droit pénal et sciences criminelles.
- Jabban, M. & Saber, M & Mousavi Mojab, S, D. (2024A). A Typology of Judicial Oversight Systems in Criminal Investigation and Prosecution: A Comparative Study. *Pakistan journal of criminology*. Vol 16, No.1. 93-109.
- Jabban, M., Saber, M., & Mojab, S. D. M. (2024B). Fundamentals and Implications of Accepting Ex-ante Judicial Oversight in the Pre-trial Stage of Criminal Proceeding in Iran and Syria. *Global Journal of Comparative Law*, 13(1), 86-111.
- Sorour, A, F. (2016). **Mediator in Criminal Procedure Law**. Vol. 1, 10th ed Cairo: Dar Al Nahda. [In Arabic]
- Stahn, Carsten. (2009). Judicial Review of Prosecutorial Discretion: Five Years On. In: **The Emerging Practice of The International Criminal Court**. Brill Nijhoff, pp. 247-279.
- Woolhandler, Ann, Jonathan Remy Nash, and Michael G. Collins (2023). Bad Faith Prosecution. *Va. L. Rev.* 109: 835.

Citation:

jabban,M.& Saber,M& Mousavi Mojab,sd (2024&2025), "Mechanisms and Judicial Requirements for Supervision over Prosecution and Investigation in the Iranian Criminal Justice System", **Criminal Law Research**, 15(30), pp. 27-43.
DOI: 10.22124/jol.2024.28198.2500

Copyright:

Copyright for this article is transferred by the author(s) to the journal, with first publication rights granted to *Criminal Law Research*. This is an open-access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution License (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>).

سازگاریها و اقتضانات قضایی راجع به نظارت بر امر تعقیب و تحقیق در نظام عدالت کیفری ایران

۱- ماجد جیان *

دانشجوی دکتری حقوق کیفری و جرم شناسی، دانشکده حقوق، دانشگاه تربیت مدرس، تهران، ایران و مربی، گروه جزا، دانشکده حقوق، حلب، سوریه.

✉ majed20101993m@gmail.com

۲- محمود صابر

دانشیار گروه حقوق کیفری و جرم شناسی، دانشکده حقوق، دانشگاه تربیت مدرس، تهران، ایران.

۳- سید درید موسوی مجاب

استادیار گروه حقوق کیفری و جرم شناسی، دانشکده حقوق، دانشگاه تربیت مدرس، تهران، ایران.

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۰۸/۱۸

تاریخ ارسال: ۱۴۰۳/۰۵/۲۷

چکیده:

حفظ حقوق و آزادی‌های افراد و ارتقای ساختار قضایی با رعایت تضمینات قضایی راجع به نظارت بر تعقیب و تحقیق، محقق می‌شود. تضمینات قضایی، مجموعه‌ای از اقتضانات و پیش شرط‌های ضروری است که باید در قانون یا عملاً در حین نظارت از سوی متولیان نظارت قضایی بر امر تعقیب و تحقیق در نظر بگیرد و ضمانت اجرایی برای آن لحاظ کند. این پژوهش به روش کیفی، ضمن بهره‌گیری از ابزار مصاحبه‌ای عمیق و تحلیل اسناد و مدارک، صرفاً با تدقیق بر تضمینات قضایی جهت ارتقا و تقویت نظارت بر تعقیب و تحقیق، می‌پردازد. یافته‌های پژوهش حاکی از ضرورت به کارگیری شماری از تضمینات قضایی است که عبارتند از شفافیت در نظارت، ضرورت اهتمام به موقعیت اصل حسن نیت در امر نظارت، الزام به ضرورت تسبیب و توجیه تصمیمات، حفظ استقلال سازمانی نهادهای ناظر و نظارت‌شونده، متناسب‌سازی امکانات در اختیار مقام قضایی، جلوگیری از تمرکزگرایی نظارتی.

واژگان کلیدی: تضمینات قضایی، تعقیب، تحقیق، نظارت قضایی، دادرسی کیفری.

مقدمه

به لحاظ تاریخی، آیین دادرسی کیفری بیشتر از نظام تفتیشی تبعیت می‌کرد و حق حکمرانان و دادرسان در نقض حقوق متهمان، امری عادی بوده است؛ لیکن امروزه در پی تحولات تاریخی - قانونی و در نتیجه انتقادات فلاسفه و جامعه‌شناسان، به سمت نظام اتهامی، حفظ حقوق متهمان و ایجاد توازن بین همهٔ اطراف پرونده متمایل شده است. همچنین محرومیت و تقييد حقوق و آزادی‌های افراد همواره استثنا باقی می‌ماند و ضروری است که کاملاً متناسب با شدت اتهام، محدود به ضرورت‌های دادرسی و با مجوز مقام قضایی باشد. وجود نهادهای نظارتی از مراحل اولیه مواجهه فرد با دستگاه عدالت کیفری همراه با مقررات شفاف و روشن ضروری است (Molazemian et al, 2023: 211)؛ چون مرحلهٔ پیش‌دادرسی، سنگ بنای دادرسی کیفری تلقی می‌شود (Mirkamali, 2023: 95). در صورتی که این مرحله به صورت دقیق پشت سر نهاده نشده باشد، تمام مراحل بعدی دادرسی و حقوق افراد و جامعه آسیب جدی خواهند دید. اهمیت این مرحله ناشی از این است که نخستین مواجههٔ فرد با دستگاه عدالت کیفری و اساس پروندهٔ کیفری در این مرحله شکل می‌یابد (Saber, 2009: 172). عدالت کیفری باید منصفانه و انسان‌گرا باشد. از مواردی که نظام عدالت کیفری را به انسان‌گرایی نزدیک‌تر می‌کند، آن است که در کل فرایند کیفری احترام به حقوق و آزادی‌های بنیادین افراد و نظارت بر اقدامات متعارض با این حقوق وجود داشته باشد (Jabban et al 2024C: 138). امروزه، متولیان امر تحقیقات مقدماتی در نظام‌های دادرسی کیفری کشورها دو دسته‌اند؛ دستهٔ نخست، وظیفهٔ انجام تحقیقات مقدماتی (تعقیب و تحقیق) تنها بر دوش دادستان است. در این زمینه از کشورهایی همچون مصر^۱، اردن^۲، کویت^۳، قطر^۴ و آلمان (Eisner, 2006: 22) می‌توان یاد کرد. دسته دوم، به دو قسم تقسیم می‌شوند؛ در برخی نظام‌ها وظیفهٔ تعقیب به دادستان واگذار گردیده، اما انجام تحقیق به قاضی تحقیق و انهاده شده است؛ مانند سوریه^۵، عراق^۶، یا با نظارت قاضی مستقل همانند فرانسه و ایتالیا است (Jabban et al, 2024A: 102-104). در برخی نظام‌ها از جمله ایران، وظیفهٔ تعقیب و برخی از مسائل تحقیق به دادستان^۷ سپرده شده است، حال آنکه وظیفهٔ تحقیق بر عهدهٔ بازپرس است. آنچه در رویهٔ کشورها مشاهده می‌شود، پراکندگی رویکردها در باب اختیار اشخاص متولی انجام تحقیقات مقدماتی و پراکندگی میزان اعطای صلاحیت به یک طرف دعوا (دادستان) است.

تضمینات قضایی، مجموعه‌ای از اقتضانات و پیش‌شرط‌های ضروری است که باید در قانون یا عملاً در حین نظارت از سوی متولیان نظارت قضایی بر امر تعقیب و تحقیق در نظر بگیرد و ضمانت اجرایی^۸ برای آن لحاظ کند. پیش‌بینی نهاد نظارت قضایی به مثابه تمایل بیشتر به نظام اتهامی است. نظارت قضایی عبارت از بررسی صحت همهٔ اقدامات متخذ از سوی مقام‌های تعقیب و تحقیق به جهت جلوگیری از نقض حقوق و آزادی‌های افراد، قانونی بودن و عادلانه بودن اقدامات است (Jabban et al, 2024B, pp. 88, 96). به همین دلیل امروزه انواع مختلفی از نظارت قضایی بر اختیارات دادستان در قوانین داخلی وجود دارد (Stahn, 2009, 247). شیوه‌های نظارت بر تعقیب و تحقیق در آیین دادرسی کیفری ایران نیز متنوع است (Jabban et al, 2024A, 95-101)، اما دادستان و بازپرس اغلب در اتخاذ دستورات نظیر جلب و بازرسی و اقدامات دیگر، فاقد نظارت قضایی است (Abdi, H., & Ardabili, 2020: 155-156).

۱. مادهٔ ۱ و ۱۹۹ از قانون آیین دادرسی کیفری مصر شمارهٔ ۵۰ مصوب سال ۱۹۵۰م و اصلاحات آن.

۲. مادهٔ ۲ و ۵۱ قانون اصول محاکمات جزایی اردن سال ۱۹۶۱م.

۳. مادهٔ ۹ از قانون دادرسی و محاکمات جزایی کویت، شمارهٔ ۱۷ سال ۱۹۶۰م و اصلاحات آن.

۴. مادهٔ ۷ قانون شمارهٔ ۱۰ قطری سال ۲۰۰۲م در خصوص دادرسی عمومی.

۵. در سوریه برخی اقدامات تحقیقی در مرحلهٔ کشف جرم نیز اتخاذ می‌گردد.

۶. مادهٔ ۵۱ و ۵۱ قانون اصول محاکمات کیفری عراق شمارهٔ ۲۳ سال ۱۹۷۱م و اصلاحات آن.

۷. مادهٔ ۹۲ ق.آ.د.ک.ا.

۸. مسألهٔ تضمینات اجرایی نیازمند پژوهش جداگانه‌ای است؛ لذا در این پژوهش مورد بحث قرار نمی‌گیرد.

و نیازمند تعمیم دادن نظارت قضایی به همه موارد است (Jabban et al, op.cit.c:117). در حقیقت، هر چه به سمت نظام‌های لیبرال برویم، مسئله نظارت قضایی بر قرارهای تعقیبی و تحقیقی متعارض با حقوق و آزادی‌های افراد نمایان‌تر می‌شود. به‌طور کلی، پیش‌بینی نظارت قضایی بر دادسرا با نظام‌های اتهامی سازگارتر از نظام‌های تفتیشی است (Stahn, Op.cit: 247-279). نظارت قضایی در نظام‌های اتهامی جایگاه خود را نشان می‌دهد و از اصول پاسداشت حاکمیت قانون است که در قوانین اساسی برخی کشورها تأکید شده است (Sorour, 1977:152). کوتاهی در تقویت تضمینات قضایی در نظارت قضایی بر تعقیب و تحقیق در قانون آیین دادرسی کیفری ایران و اکتفا به صرف آوردن عبارت نظارت و ریاست دادسرا از سوی دادستان بر تمام اقدامات ضابطان دادگستری و مقام‌های دادسرا، بدون تلاش برای تقویت و ارتقای نوع نظارت و کیفیت آن، موجب شده است که سوءاستفاده‌های قابل توجهی در مرحله پیش‌دادرسی صورت گیرد و آن را از نظارت پویا به نظارت صوری و قیّم‌آبانه کاهش دهد (Jabban et al, 2024B:110-111).

به هر حال، پیش‌شرط تضمین حقوق افراد از جمله کرامت انسانی، پیش‌بینی آن در قانون و سپس نظارت بر رعایت آن است (Ghomashi, 2015:183). در قانون آیین دادرسی کیفری ایران و نیز قوانین خاص دیگر، نسبت به مسئله نظارت قضایی بر متولیان مرحله پیش‌دادرسی کیفری با ایجاد نهادهای نظارتی مستقیم یا غیرمستقیم، مواضع متعددی اتخاذ نموده‌اند؛ لیکن با مقایسه مواد قانونی یا اصول مندرج در قانون اساسی یک پرسش بنیادین قابل طرح است و آن اینکه، تقویت تضمینات قضایی نظارت بر تعقیب و تحقیق، چگونه می‌تواند باشد و هم‌زمان حق‌ها و آزادی‌های را تضمین کند؟. قانون و کتاب‌های حقوقی تا حدی زیادی در این زمینه ساکت است و جرّقه اصلی پژوهش از این مسئله آغاز می‌شود. می‌توان این تضمینات را بر اساس مصاحبه‌های^۱ انجام شده، بپردازیم.

۱. شفافیت در نظارت قضایی

شفافیت، نظارت بر افراد داخل نظام کیفری را تسهیل می‌کند (Bibas, 2006:917). در صورتی که ساختار و تشکیلات نهادهای نظارتی، غیردموکراتیک و اقتدارگرایانه باشد و نظارت بر اساس رویه‌های غیرشفاف و غیرمنصفانه اعمال شود، فضای را برای تسلط قدرت خودسرانه فراهم می‌کند، اما در صورتی که از ساختار و تشکیلات دموکراتیک از جمله شفافیت برخوردار باشد و طبق رویه‌های شفاف و منصفانه عمل کند، از امکان سوءاستفاده به‌مراتب کاسته می‌شود. مصاحبه‌شونده شماره ۱ بیان کرد که: « به‌طور کلی نظارت، یک تدبیر یا شیوه‌ای شکلیه یعنی شما از سازکارها و اقداماتی استفاده می‌کنید که هر چه بیشتر یک فرایند برای شما شفاف بشه؛ یعنی هدف اصلی نظارت شفاف‌سازی»^۲. برخی از پژوهشگران بین مسئله صداقت قضایی^۳ و صراحت قضایی^۴ تفاوت قائل شده‌اند؛ هر چند که هر دو از فضیلت‌های حقیقت‌اند، اما تفاوت ظریفی بین آن‌ها وجود دارد. صداقت تنها مستلزم سازگاری ارادی بین باور^۵ و بیان^۶ است؛ بدون اینکه لزوماً صریح باشد. به عبارتی، شاید قسمتی از حقیقت را پنهان می‌کند، اما صراحت اقتضا می‌کند میزان مشخصی از حقیقت را افشا کند (Schwartzman, 2008: 8). طرفداران صراحت بیشتر در دادگاه‌ها، استدلال کرده‌اند که: «تصمیم‌گیری شفاف، اعمال قدرت قضایی را محدود می‌کند، قضات را در برابر قانون پاسخگوتر می‌کند، راهنمایی بهتری برای دادگاه‌های پایین‌تر و اصحاب دعوا ارائه می‌دهد، اعتماد عمومی را تقویت می‌کند، بدبینی عمومی را کاهش می‌دهد و مشروعیت نهادهای دادگاه‌ها را تقویت می‌کند» (Ibid:3).

۱. مشخصات مصاحبه‌شوندگان به عنوان پیوست در انتهای مقاله ضمیمه شده است.

2. Judicial Sincerity
3. Judicial candor
4. Belief
5. Utterance

در یکی از دادنامه‌ها، مسئله صراحت و صداقت به خوبی قابل فهم است و بر اساس آن، شفافیت مبتنی بر صراحت، معیار مناسب‌تری برای نظارت است. در این رأی، «دادگاه بر اساس تکلیف نظارتی خود و اینکه ناظر بر حسن اجرای قوانین در دادسرای معیت خود می‌باشد و نیز با هدف پیشگیری از تکرار چنین مواردی و با کارکرد آموزشی به استناد بند ۵ ماده ۱۳ قانون نظارت بر رفتار قضات، نقیصی را به بازپرس محترم گوشزد می‌نماید که یکی از آن‌ها ماده ۲۴ آیین‌نامه اجرایی سازمان زندان‌ها و اقدامات تأمینی و تربیتی کشور مصوب ۱۳۸۴/۹/۲۰ در خصوص وظیفه نظارتی رئیس بازداشتگاه است که به لزوم نظارت رئیس بازداشتگاه بر محافظت و مراقبت کامل از زندان‌ها و همچنین مراقبت در نحوه رفتار مأموران با محکومان و متهمان اشاره داشته است. همچنین مطابق ماده ۱۲ آیین‌نامه اجرایی نحوه ایجاد اداره و نظارت بر بازداشتگاه‌های انتظامی، رئیس بازداشتگاه نظامی موظف است، هرگونه درخواست و یا تظلم خواهی متهم را به دادستان یا قاضی رسیدگی‌کننده به پرونده ارسال نماید. از طرف دیگر، مطابق وظیفه نظارتی عام مقام قضایی بر اقدامات و تحقیقات ضابطان و خصوصاً نسبت به وضعیت متهم بازداشت‌شده و اینکه وظیفه نظارت بر عملکرد ضابطان و رعایت حقوق شهروندی توسط مقام قضایی در مواد ۱۶ و ۱۷ آیین‌نامه اخیرالذکر و ماده ۱۳ قانون احترام به آزادی‌های مشروع و حفظ حقوق شهروندی مصوب ۱۳۸۳/۲/۱۵ و در اسناد بین‌المللی مانند ماده ۴ از مجموعه اصول حمایت از کلیه افرادی که تحت هرگونه بازداشت و حبس قرار دارند، نیز مورد اشاره قرار گرفته و علی‌رغم اینکه بر اساس اصل نظارت‌پذیری محیط‌های حبس و تکلیف مقرر در ماده ۱۵ آن آیین‌نامه، دوربین مداربسته در محل تحت نظرگاه نصب شده و همچنین علی‌رغم اینکه بازپرس محترم به شرح استدلال‌های مندرج در صفحه ۳۲ پرونده، اقدام به تشریح وضعیت فیزیکی بازداشت‌گاه پلیس آگاهی نموده و بیان داشته‌اند که بازداشت‌گاه به‌طور مستمر با دوربین‌های مداربسته نظارت می‌شود، لکن هیچ اقدامی جهت استخراج فیلم دوربین‌های مزبور و بررسی صحت اظهارات طرفین انجام نشده است»^۱.

بر این اساس در راستای سنجش ظرفیت و کارایی، ایمنی و رفاه جامعه، و عدالت و انصاف دادسرا، می‌توان به شاخص‌های عملکرد دادسرا^۲ به‌عنوان ابزار مدیریت، سنجش عملکرد و شفافیت متوسل شد (Prosecutorial Performance Indicators: online). ریشه سوءاستفاده از اختیارات از سوی دادسرا در برخی شرایط سازمانی نهفته است، اما فقدان شفافیت توأم با اختیارات وسیع و نبود نظارت و پاسخگویی، امکان سوءاستفاده را به مراتب بالاتر می‌برد (Joy, 2006: 399-400). فقدان شفافیت، قضات دارای حسن نیت را نیز به سوءاستفاده از قدرت می‌کشاند (Dennis, 2007:139). امروز باید مقوله قدیمی عدم امکان دسترسی به اطلاعات دادسرا و در جعبه سیاه بودن آن را کنار گذاشت؛ چون عدم دسترسی به اطلاعات دادسرا، منجر به فقدان اعتماد و آنگ عمدی بودن عدم شفافیت است (Hamann, 2023:18-21). مصاحبه‌شونده شماره ۶ بیان نمود که: «هرچه در تحقیقات از این فناوری‌های نوین استفاده بشه و به‌صورت توافقی و شفاف و علنی باشه، بهتر از تحقیقات سری و محرمانه است. این‌ها نظارت‌ها رو بیشتر می‌کنه. باز می‌گم با قید این استثنائات که واقعاً بعضی پرونده‌ها لازمه‌اش سری بوده. اگر علنی باشه خوب اون کشف همیشه دیگه، متهم و وکیلش اون راه‌ها رو متوجه میشن؛ یعنی اصل بر شفافیت، مگر در موارد ضروری. نیایم اصل و استثنا رو عوض کنیم». به نظر می‌رسد که سری بودن تصمیمات نسبت به اطراف پرونده، در برخی از پرونده‌های مهم موضوعیت دارد؛ لیکن در رویه عملی خروج از قلمرو قانونی ممکن است و نظارت قضایی این خطاها را مرتفع می‌کند. مثلاً در دادنامه دادگاه کیفری در مقام بررسی اعتراض شاکی (وکیل) به قرار عدم دسترسی صادرشده از سوی شعبه دادرسی، آمده است که: «نخست: اصل بر امکان دسترسی به تمامی اوراق پرونده در مرحله تحقیقات مقدماتی برای شاکی است؛ چراکه مطابق ماده ۱۰۰ قانون آیین دادرسی کیفری: «شاکی می‌تواند ... صورت‌مجلس تحقیقات مقدماتی یا سایر اوراق پرونده را که با کشف حقیقت منافات ندارد مطالعه کند و

۱. دادنامه شماره ۱۴۸۲/۱۴۱۰۲۱۴۱۰۹۷۰۹۷۰ مورخ ۱۳۹۷/۱۲/۱۳، شعبه ۱۱۴۱ دادگاه کیفری دو مجتمع قضایی شهید مطهری تهران (۱۴۱۱ اجرائی سابق).
 ۲. ایده شاخص‌های عملکرد دادستانی در سال ۲۰۰۴ برای اولین بار در گزارش مهم مؤسسه تحقیقاتی دادستان‌های امریکا (APRI) به عنوان "تعمیق در قرن بیست و یکم: اهداف، غایت‌ها و سنجش عملکرد" آمد که در آن استدلال می‌کرد که دادستان‌ها باید عدالت را به شیوه‌ای منصفانه، مؤثر و کارآمد تضمین کنند. رجوع کنید به: (Dillingham et al., 2004)

یا به هزینه خود از آن‌ها تصویر یا رونوشت بگیرد». دوم: موارد ممنوعیت شاکی از حق قانونی فوق در تبصره ماده مزبور، به طور حصری عبارتند از: «منافات دسترسی شاکی با ضرورت کشف حقیقت»، «اسناد و مدارک طبقه‌بندی شده»، «اسناد حاوی مطالب مربوط به تحقیقات جرایم منافی عفت» و «اسناد حاوی مطالب مربوط به جرایم علیه امنیت داخلی و خارجی کشور»؛ در حالی که نه تنها عنوان اتهامی پرونده حاضر جزء جرایم مزبور نیست، بلکه اسنادی که وکیل شاکی درخواست تصویر از آن‌ها را نموده نیز جزء این اسناد نبوده است. سوم: هر چند شعبه رسیدگی کننده صلاحیت و تکلیف احراز سمت طرفین پرونده را دارد، لیکن این امر مانع ایراد وکیل شاکی نبوده و نه تنها دادیار محترم مکلف به تحقیق در این امر بوده است (که این امر نیز صورت پذیرفته)، بلکه درخواست شاکی جهت احراز سمت وکیل طرف مقابل نیز منافاتی با هیچ‌یک از مقررات قانونی ندارد. لذا دادگاه به جهت عدم تطبیق قرار مزبور با مقررات صدرالذکر و به استناد مواد ۱۰۰، ۲۷۱ و ۲۷۳ قانون آیین دادرسی کیفری مصوب ۱۳۹۲، قرار عدم دسترسی صادره را نقض می‌نماید...^۱». در هر حال، سرّی بودن اطلاعات، درمورد کنشگران درون دستگاه قضایی و دادسرا که متولی نظارت است، موضوعیت ندارد. به همین دلیل سرّی بودن برای نهاد یا قضات نظارت کننده صدق نمی‌کند. آقای محسنی اژه‌ای رئیس قوه قضاییه بر لزوم شفاف بودن مأموریت‌های تفویضی قضات به ضابطان نیز تأکید کرد و گفت: «وقتی قاضی دستوری به ضابط می‌دهد، باید شفاف و روشن باشد و بر اجرای کار هم نظارت داشته باشد تا دقیق انجام شود (...). صدور دستور مبهم و مجمل، فضا را ایجاد می‌کند که ضابط دچار اشتباه و خطا شود و اگر قرار است ضابط از متهم تحقیق کند یا قرار بازداشتی صادر شود، مسئولیت کار با قاضی است و اگر در این میان مشکلی پیش آمد، قاضی باید پاسخگو باشد» (Irma:2021). در سند تحول و تعالی قوه قضاییه مصوب سال ۱۴۰۳ ه.ش. به چالش «غیر متقن بودن برخی آراء و تصمیمات قضایی» ناشی از عامل «تضع حقوق برخی از متهمان» اشاره شده است و در راهبرد «ایجاد شفافیت در فرایند رسیدگی و صدور آرای قضایی» بر این راهکار تأکید گردیده است که: «فراهم سازی دسترسی برخط مراجع نظارتی قوه قضاییه به صدا و تصویر مراحل رسیدگی در مراجع قضایی (مرکز حفاظت و اطلاعات، دادسرای انتظامی قضات، دیوانعالی کشور، دادستانی کل کشور، مرکز آمار و فناوری اطلاعات- میان مدت)^۲».

در طرف مقابل، گزارش‌های ضابطان نیز باید شفاف باشد؛ مثلاً در دادنامه صادر شده از دادگاه تجدیدنظر استان مازندران آمده است که: «... صرف گزارش کلی و با عبارات و کلمات مبهم (پوشش نامناسب...) و دو پهلو مأمورین، اینکه در قسمتی از گزارش عبارت پوشش نامناسب قید نموده و بعداً با الحاق عبارت بی‌حجاب و در پی اثبات ارتکاب بزه از سوی متهم خانم ... برآیند، برای قضات این شعبه تجدیدنظر این شبهه و شک و تردید به وجود آمده که گزارش مأمور انتظامی اطمینان بخش نبوده، در نتیجه جرمی در خصوص ترمرد احراز نشده...^۳». بنابراین از جمله سازکارهای تقویت نظارت، شفافیت در نظارت است؛ چون همواره باید فرایند کار نهاد نظارت کننده و نظارت شونده برای همدیگر روشن و شفاف باشد تا از این طریق بتوانند به نظارت مطلوب برسند.

۱. «لکن با توجه به اینکه مطابق ماده ۳۶۳ قانون آیین دادرسی کیفری ۱۳۹۲ و بند ۹ ماده ۱۵ قانون نظارت بر رفتار قضات ۱۷-۷-۱۳۹۰، دادگاه وظیفه نظارت کلی بر اقدامات دادسرا و نیز اعلام تخلفات و جرایم موجود در پرونده را برعهده دارد و با عنایت به اینکه وکیل متهم تمبر قانونی مربوطه را ابطال نموده اند و با ملاحظه وکالت نامه واضح است که تمبر بیست هزار ریالی ابطال شده روی وکالتنامه از برگه دیگری جدا شده و روی وکالت نامه الصاق شده و بخشی از مهر ابطال تمبر، صرفاً روی قسمتی از تمبر مزبور قابل رویت است و اثری از مهر روی وکالتنامه وجود نداشته و ذیحسابی دادگستری شهریار نیز مراتب مزبور را به شرح صفحه ۵۴ تایید نموده است. خصوصاً اینکه اگر تمبر مربوطه به طرق صحیح و قانونی ابطال شده بود، دلیلی بر ابطال مجدد تمبر توسط وکیل مزبور به شرح صفحه ۵۶ پرونده وجود نداشت، لذا به دلیل تخلفات وکیل متهم دایر بر «عدم درج رقم حق الوکاله در وکالت نامه، عدم پیوست قرارداد مالی تنظیمی با موکل به وکالت نامه و ارائه آن به شعبه، عدم ابطال تمبر مالیاتی، عدم پرداخت هزینه کانون و صندوق کانون و الصاق تمبر فاقد اعتبار روی وکالت نامه»، ارشاداً توجه دادیار محترم را به لزوم اعلام تخلف وکیل مزبور به دادسرای انتظامی کانون وکلاء و نیز اعلام «جرم مالیاتی» علیه ایشان به دادستان شهریار به استناد مواد ۱۰۳، ۲۰۱ و بند ۱ و تبصره ۲ ماده ۲۷۴ قانون مالیاتهای مستقیم، مواد ۳۲ و ۳۳ قانون وکالت مصوب ۲۵-۱۱-۱۳۱۵، ماده ۲ آئین نامه تعرفه حق الوکاله، حق المشاوره و هزینه سفر وکلای دادگستری و وکلای موضوع ماده ۱۸۷ قانون برنامه سوم توسعه مصوب ۲۷-۴-۱۳۸۵ ریاست محترم قوه قضاییه، جلب می‌نماید». اینجا حتی تناسب بین جرم ارتکابی و قرار عدم دسترسی وجود ندارد.

۲. شماره دادنامه: ۹۵۰۹۹۷۲۶۴۱۳۰۲۳۹۴، مورخ ۱۳۹۵/۱۱/۲۴، شعبه ۱۰۳ دادگاه کیفری دو شهرستان شهریار (۱۰۳ جزایی سابق).

۳. سند تحول و تعالی قوه قضاییه مصوب ۱۴۰۳، مصوب ۱۴۰۳/۱/۶، رئیس قوه قضاییه.

۴. شماره دادنامه: ۹۴۰۹۹۷۱۵۱۵۸۰۱۲۶۴، مورخ ۱۳۹۴/۱۱/۲۶، از شعبه ۵ دادگاه تجدیدنظر استان مازندران.

۲. ضرورت اهتمام به موقعیت اصل حسن نیت در امر نظارت

حسن نیت از مفاهیم اخلاقی است که وارد عرصه حقوق شده و به عنوان یک اصل حقوقی کلی و مشترک در نظام دادرسی مطرح است (Mousavi Mojab, 2022: 280-281). برخورداری قاضی از حسن نیت، از ویژگی‌های قاضی فضیلت‌مند^۱ است (Ibid: 282). نباید شک به وثاقت و اعتماد بر روش‌های تشکیل‌دهنده پرونده تأثیر بگذارد. ویژگی‌ها یا صفاتی که قاضی از آن برخوردار می‌باشد و نظارت قضایی بر اعمال وی، از سازکارهای سنجش مورد اعتماد بودن قاضی است (El-Aougi, 1989: 585). قاضی فضیلت‌مند، دارای اهم فضیلت‌ها^۲ از قبیل تواضع، فسادناپذیری، بی‌طرفی، استقلال، مهارت تفکر، مهارت قضایی، فهم حقوقی، دانش حقوقی، عدالت و شفقت^۳ می‌باشد (Samaei et al, 2022: 49). مثلاً در مورد رویکرد شفقت می‌توان به دادنامه صادر شده از دادیار دادرسی عمومی و انقلاب لردگان اشاره کرد که در آن اگرچه عمل مجرمانه متهم در نگهداری اسلحه شکاری با توجه به اقرار او و بازرسی از منزل محرز بود، اما قرار تعلیق تعقیب صادر شده است: «با عنایت به اینکه ندامت و پشیمانی متهمین از رفتار ارتكابی خود از منظر این دادیاری محرز بوده ... و با عنایت به وقوع زلزله مهیب و به بار آمدن خسارت‌های فراوان مالی برای هموطنان عزیزمان در شهر سی‌سخت استان کهگیلوه و بویر احمد و به جهت کمک به تسکین بخشی بسیار اندکی از آلام مردم آن منطقه، فلذا با استناد به ماده ۸۱ قانون آیین دادرسی کیفری مصوب ۱۳۹۲، قرار تعلیق مجازات متهم را برای مدت ۶ ماه صادر می‌نماید و در راستای بند ج ماده فوق‌الذکر مکلف است در ایام تعلیق اقدام به واریز مبلغ یازده میلیون ریال ... به جمعیت هلال احمر استان کهگیلوه و بویر احمد...»^۴.

به هر حال، حسن نیت اقتضا می‌کند که مقام قضایی در هنگام اتخاذ تصمیمات در روند دادرسی بدون پیش‌انگاری فکری، عمل کند (Mousavi Mojab, Op, cit: 281). حسن نیت، پدیده‌ای نفسی است که اقدامات ناشی از عدم آگاهی کافی به حقیقت یک مسئله یا آگاهی همراه با اشتباه شکل می‌گیرد و موجب سلب علم به یک پدیده یا به حقیقت آن می‌شود (Ali Allam, 1984: 109-110). حسن نیت اقتضا می‌کند اقدامات مبتنی بر آزادی عمل قضایی، همراه با آوردن اسباب و دلایل باشد (Burton, 1992: 90-92). به هر روی، مقام‌های تعقیب و تحقیق در جدال بین کشف حقیقت و حفظ حقوق و آزادی‌های فردی هستند. برخی از پژوهشگران از سوگیری ضمنی^۵ و تأثیر منفی آن در تصمیمات قضات، پلیس و دادستان بحث می‌کنند (Morris, 2022: 278). اصطلاح سوگیری ضمنی برای اولین بار توسط روان‌شناسان اجتماعی مه‌زارین بناجی^۶ و تونی گرین‌والد^۷ در سال ۱۹۹۵ م. در مقاله‌ای آنان تحت عنوان «شناخت اجتماعی ضمنی: نگرش‌ها، عزت نفس و تفکرهای قالبی» مطرح شد و در این مقاله بیان کردند که رفتارهای اجتماعی تا حد زیادی تحت تأثیر تداعی‌ها و قضاوت‌های ناخودآگاه است (Greenwald, 1995: 4-20). انجمن روانشناسی امریکا^۸ بیان کرد که سوگیری ضمنی یا ناخودآگاه یک باور یا فرضیه در مورد هر گروه اجتماعی یا ویژگی‌های شناسایی مانند نژاد، جنسیت، سن، ملیت یا گرایش جنسی است که در ناخودآگاه ما وجود دارد (American Psychological Association: online). نکته ظریف بین تبعیض نژادی و سوگیری ضمنی این است که تبعیض نژادی خودآگاه، ممکن است تحت تأثیر سوگیری ضمنی شکل گیرد؛ اما سوگیری ضمنی به صورت ناخودآگاه شکل می‌گیرد (Kendra Cherry, 2023).

1. Virtuous Judge

۲. برخی فضیلت‌هایی که در قانون آمده، اگرچه چهره اصلی آن، فضیلت است اما چهره دوگانه (اخلاقی، قانونی) دارد که لازم‌الاتباع و دارای ضمانت‌اجرا در صورت مخالفت با آن است. در مقابل برخی از فضیلت‌ها مثل حسن نیت ممکن است در قانون مورد عنایت قانونگذار قرار نگیرد و تنها چهره یگانه داشته باشد. این امر موجب جدال بین اخلاق‌گرایی و قانون‌مداری می‌شود.

3. Interventions

۴. دادنامه شماره: ۹۹۰۱۹۱۸، مورخ ۱۳۹۹/۱۲/۲۳، قرار تعلیق تعقیب صادره از دادیار دادرسی عمومی و انقلاب شهرستان لردگان.

5. Implicit Bias, implicit prejudice, implicit attitude.

6. Mahzarin Banaji.

7. Tony Greenwald.

8. American Psychological Association

سوگیری ضمنی می‌تواند تمام روند دادرسی را از ابتدا تا صدور احکام، تحت تأثیر قرار بدهد (Ibid). به تبع این مسئله، سوء نیت در تعقیب کیفری و آزادی عمل در تعقیب نیز، تحت تأثیر برخی از مسائل همانند تبعیض نژادی در دادرسی کیفری مطرح می‌شود (Woolhandler et al, 2023: 835). به هر حال، بر اساس حسن نیت، اطراف فرایند نظارت به خصوص نظارت‌کننده باید بدون پیش‌داوری ذهنی یا سلیقه‌ای در امر نظارت بر تعقیب و تحقیق، با توجه به ارکان تشکیل‌دهنده هر تصمیم، وظیفه نظارت را انجام بدهد و از هدف اصلی نظارت یعنی حفظ حقوق و آزادی افراد خارج نشود و اقدامات صورت گرفته را به صورت بی‌طرفانه و به‌عنوان چشم سوم در راستای توجه به تمام اطراف پرونده سنجش نماید. چنانچه از این هدف خارج شود، آن‌گاه می‌توان گفت نهاد نظارتی از قلمرو حسن نیت خارج شده است.

به نظر می‌رسد حسن نیت علاوه بر مزایایی که دارد، می‌تواند سوگیری خودآگاه یا ناخودآگاه را کاهش دهد؛ به‌خصوص اینکه فرد می‌تواند همزمان مخلوطی از حسن نیت و سوء نیت داشته باشد. به نظر می‌رسد سنجش و تشخیص مقدار و حد هر کدام سخت و گاهی نشدنی است. ضرورت برخورداری از حسن نیت بر هیچ کس پوشیده نیست، اما بدیهی است که سپردن مسئله نظارت به صرف اخلاق و حسن نیت دادسرا خطرناک خواهد بود و تنها دخالت مقام ثالث قادر است به‌طور مؤثر و عینی فعالیت دادسرا را تضمین کند. همچنین تقویت سازکارهای انتظامی، اخلاقی و کیفری جهت تنظیم قلمرو اختیارات دادستان و جلوگیری از زمینه سوءاستفاده از اختیارات، مهم است. مصاحبه‌شونده^۸ بیان کردند که: «الگوی مطلوب نظارت باید الگوی جامعه باشه؛ هم کنترل درونی قضات یعنی اخلاق‌گستری و فرهنگ‌گستری عدم تخلف و هم کنترل‌های بیرونی رو درخصوص کنترل‌گرهای بیرونی تقویت کنه. نظارت هم نباید آماری باشه و باید از هر دو روش پیشینی و پسینی استفاده بکنه. از طرفی باید شرایط قوه قضاییه به نحوی باشه که شرایط مطلوب یک قاضی رو برایش ایجاد بکنه».

هرچند که اصل بر حسن نیت اقدامات افراد و قضات است و مقام‌های قضایی ملزم به اثبات وجود نیت مجرمانه با ادله معقول و قانع‌کننده هستند (El-Aougi, Op.cit: 515)؛ لیکن حسن نیت نهاد نظارت‌کننده را می‌توان بر اساس وجود ویژگی قضایی فضیلت‌مند و معیارهایی از قبیل بی‌طرفی و عدم جانب‌داری از یکی از اطراف دعوی، جدیت در نظارت، نظارت جهت پویایی تصمیمات نه‌ایستایی آن، عدم اطاله دادرسی، قدرت توازن بین آزادی عمل و حقوق و آزادی افراد و عدم سوءاستفاده از آزادی عمل سنجید. چون قانون احساسات و نیت‌های درونی را بدون انعکاس در رفتار خارجی، مورد عنایت قرار نمی‌دهد (Mansoor, 2010: 13)، لیکن از طریق رفتارها و امور عینی می‌توان به حسن نیت یا سوء نیت پی برد. به گونه‌ای که هر تعدی و تخطی از حسن نیت با سنجش نهاد نظارت‌کننده موجب اتخاذ ضمانت اجرایی مناسب از سوی نهاد نظارتی یا نهاد متولی این مرحله، می‌شود؛ این ضمانت اجرا دارای چهره‌های متعدد است، ممکن است در قالب عدم اجرا تصمیمات، جبران خسارت یا حتی بطلان آن شود.

۳. الزام به ضرورت تعلیل و توجیه تصمیمات

فرض برائت اقتضا می‌کند که قوه صلاحیت‌دار تعقیب کیفری ملزم به ارائه ادله معقول و قانع‌کننده به جهت نسبت دادن جرم به فرد و اتخاذ تدابیر موقت از قبیل بازداشت موقت باشد (El-Aougi, Op.cit: 514). اکثر اقدامات قهری مقام‌های قضایی باید با استناد به عناصر واقعی و قانونی^۱ همراه شود که ضرورت این عملیات را توجیه کند. اگرچه تعلیل و تسبیب در اتخاذ تصمیمات قهرآمیز ممکن است منجر به کاهش سرعت دادرسی و افزایش حجم کاری شود، لیکن جهت تضمین بیشتر حقوق و آزادی‌های فردی، در اتخاذ تصمیم باید تعلیل و تسبیب شود (Collet, 2014: 483). قضات مسئولیت حل اختلافات را بر عهده دارند که این مستلزم توجیه است؛ به‌گونه‌ای که مضمولان آن حداقل بتوانند بفهمند. به‌علاوه قضات باید بپذیرند که چنانچه از ارائه توجیهات قانونی صادقانه کوتاهی کنند، مشروعیت قضایی را نقض نموده‌اند (Schwartzman, op.cit. : 4).

1. Éléments de faits et de droit justifiant.

با توجه به اصل آزاد بودن قاضی در افناع وجدانی نسبت به ادله، رسیدن به تصمیمات مناسب و در نظر گرفتن تضمینات برای این اختیار قاضی و نظارت بر آن، وجود مسئله تعلیل تصمیمات اهمیت خود را نشان می‌دهد (Al-Tarawneh, 2005:391). تعلیل تصمیمات دادسرا باید به استدلال عمیق^۱ در آرای قضایی منتهی شود (Miller, 2008: 4)؛ چون از طریق این تعلیل می‌توان به چگونگی رسیدن قاضی به نتیجه و تصمیمات گرفته‌شده، دست یافت. نهاد نظارت‌کننده از این طریق می‌تواند بسنجد که تصمیم گرفته‌شده مبتنی بر منطق و به‌جا است یا خیر. به عبارت دیگر، قضات مکلف هستند که در تصمیمات خود، تمام جوانب مسئله، رابطه سببیت بین عمل ارتكابی و تصمیم گرفته‌شده از سوی آن‌ها را، به‌صورت کامل و دقیق با جزئیات شرح دهند. از طریق آوردن دلایل واقعی و قانونی برای همه تصمیمات متعارض با حقوق و آزادی افراد و بیان ضمانت اجرای بطلان در صورت نبود این استدلال‌هاست که کشف انگیزه^۲ اتخاذ تصمیمات تحقق می‌یابد (Pauline, 2022).

به‌عنوان نمونه، دادگاه به‌عنوان نهاد نظارتی در رسیدگی به اعتراض به قرار ابقای بازداشت این‌گونه استدلال نموده است که: «شرایط مقرر قانونی وفق مواد ۲۳۷، ۲۳۸ و ۲۴۲ قانون آیین دادرسی کیفری مصوب ۱۳۹۲ مجلس شورای اسلامی رعایت گردید. دادگاه باتوجه به مراتب فوق اعتراض وکیل محترم متهمین فوق نسبت به ابقای قرار بازداشت موقت را موجه ندانسته؛ زیرا باتوجه به اهمیت و میزان مجازات قانونی بزه‌های ارتكابی و نظر به اینکه در صورت آزادی متهمین مذکور، بیم فرار و مخفی شدن و بیم تباخی و از بین بردن ادله و مستندات اتهام و جرم و بیم خوف جانی برای اولیای دم مقتول توسط نامبردگان متصور می‌باشد و اینکه تحقیقات مقدماتی توسط دادسرا نیز تکمیل نگردید. لذا این محکمه ضمن رد اعتراض ایشان و مستند به مواد پیش‌گفته و مواد ۲۴۰، ۲۴۲، ۲۷۰، ۲۷۱ و ۲۷۳ قانون آیین دادرسی کیفری مصوب ۱۳۹۲، ابقای قرار بازداشت موقت صادره را عیناً تأیید و استوار می‌نماید. رأی صادره مطابق ماده ۲۴۵ از قانون آیین دادرسی کیفری مصوب ۱۳۹۲ قطعی می‌باشد»^۳. اگرچه مقام قضایی استدلال آورده، اما به نظر می‌رسد این استدلال، کلیشه‌ای یا کپی‌برداری است؛ تقریباً دلایل بازداشت افراد در قانون را آورده است. بهتر بود ریزترین مسائل مرتبط به موضوع را همراه با تحلیل و استدلال می‌آورد تا به‌صورت دقیق، تناسب و دقت در اتخاذ این تصمیم برای تمام اطراف پرونده روشن شود. در رأی دیگری که از شعبه ۲۹ دادگاه تجدیدنظر استان خوزستان صادره شده است، به‌دلیل آنکه دادستان بدون تبیین دیدگاه صریح خود، قرار جلب به دادرسی را صرفاً امضا نموده است، رأی صادره را غیرقانونی دانست؛ چون قوانین دادرسی کیفری جنبه آمره داشته و لازم‌الرعایه می‌باشد. در این رأی آمده است: «... هیئت دادگاه با مذاقه در مجموع اوراق و محتویات پرونده، انجام مشاوره و تبادل نظر پیرامون موضوع به اینکه قوانین دادرسی جنبه آمریت داشته و لازم‌الرعایه می‌باشند، ملاحظه می‌نمایند قرار جلب به دادرسی توسط دادیار محترم شعبه ... دادسرای عمومی و انقلاب ... صادر گردیده ولیکن امضای شخص دیگری به نام آقای ... به عنوان دادیار دادسرای مذکور در ذیل این قرار درج گردیده؛ بدون اینکه به صورت نفیاً یا اثباتاً موافقت یا مخالفت خویش را با قرار صادره اظهار و ابراز نماید.

صرفاً امضا ذیل این قرار نموده است که نه دلالت بر موافقت با قرار صادره دارد و نه دلالت بر مخالفت با آن، که این موضوع مورد غفلت سایر مقامات محترم دادسرا و همچنین دادگاه صادرکننده دادنامه معترض‌عنه واقع گردید. بنابراین چون موافقت یا مخالفت دادستان یا مقام اظهارنظر در ذیل قرار صادره از سوی دادیار محترم تحقیق به صورت واضح و روشن ابراز نشده و معلوم نیست با قرار مذکور موافقت شده است یا مخالفت؛ لذا تنظیم کیفرخواست و به تبع آن صدور رأی توسط دادگاه محترم بدوی فاقد توجیه و محمل قانونی است و دادنامه معترض‌عنه هر چند در قالب و لفظ حکم صادر گردیده است، مع ذلک در معنی در حد قرار تلقی و با استناد به مواد ۸۸، ۲۶۵، ۴۴۳ و بند ب ماده ۴۵۰ از قانون آیین دادرسی کیفری نقض و جهت رسیدگی به صورت صحیح و قانونی به دادگاه بدوی اعاده می‌گردد که لازم است ابتدا جهت اظهارنظر صریح و واضح و مکتوب وفق مقررات قانونی به دادسرا اعاده تا چنانچه عقیده دادستان محترم یا دادیار اظهارنظر مبنی بر موافقت با قرار مذکور باشد، پرونده وفق مقررات با تنظیم

1. The Depth of Reasoning

2. Motivation

۳. شماره دادنامه ۴۴۶۳۰۹۵/۲۳۷۳۹۰۰۰۰۰۰۰۰ مورخ ۱۴۰۲/۵/۱۸، شعبه ۱۰۱ دادگاه کیفری دو شهرستان رامهرمز (۱۰۱ اجزایی سابق).

کیفرخواست قانونی به دادگاه بدوی جهت رسیدگی قانونی ارسال گردد. متذکر می‌گردد شاکی دایر بر اتهام ممانعت از حق نیز علیه مشتکی عنین شکایت نموده است که دادسرای مذکور نفعاً یا اثباتاً در این خصوص اظهار نظر ننموده است. ضمناً به منظور جلوگیری از تضییع حقوق طرفین لازم است تصویر واضحی از قرارداد فی‌مابین شرکت ... با شرکت ... درج در پرونده گردد. رأی صادره قطعی است»^۱.

به همین دلیل است که دستورات رئیس به مرئوس نیز باید کتبی، بدون نیاز به درخواست مرئوس و با قلمرو مشخص و قابل اعتراض باشد. چه بسا مرئوس در برخی موارد نتواند از رئیس خود، کتبی بودن دستورات را بخواهد. مصاحبه‌شونده شماره ۵ بیان کرد که: «وقتی دستور می‌دادیم به ضابط نحوه اجرا رو برایشون تعیین می‌کنیم. مشخص می‌کنیم که فقط این جوری باید انجام بشه. ولی بعضاً میان دستورات کتبی صادر می‌کنن. اونجایی که دستورات کتبی صادر می‌کنن یا اختیارات کتبی به ضابطها میدن، اونجا نظارت پیشینی خیلی دیگه رها میشه. اونجا خیلی نمی‌تونن نظارت بکنن؛ چون کتبی ارجاع داده شده و ضابط هم میاد خودش بر اساس حالا اون سوادش و سابقه‌اش، مقرراتی که تو خود پلیس هست، میاد به جوری اجرا می‌کنه». مصاحبه‌شونده شماره ۵ نیز افزود: «درمورد تعلیل و تسبیب، به جاهایی رو قانون پیش‌بینی کرده ولی مشکل اینه که همه رو در بر نمی‌گیره. ببین مثلاً درمورد قرار تأمین، قانون مشخص کرده باید مستدل و مستند باشه. قرارهای بازداشت موقت، قرار کفالت همش باید توجیه وجود داشته باشه، ولی اینکه انجام نمیشه. این نظارت‌ها می‌تونه این مشکل رو برطرف بکنه». در سند تحول و تعالی قوه قضاییه مصوب سال ۱۴۰۳ ه.ش. به چالش "محدود کردن سلیقه‌ای برخی از آزادی‌های مشروع" ناشی از عامل "تضییع حقوق برخی از متهمان" اشاره شده است و در راهبرد "پیشگیری از تخلف ضابطان" بر این راهکار تأکید گردیده است که: «نظارت بر نحوه جلب و دستگیری متهمان از طریق تهیه کاربرگ‌های «جلب، جلب سیار، ورود به منزل، تفتیش و بازرسی» و الزام به درج جزییات دستورات قضات به ضابطان در کاربرگ‌ها با رعایت «قانون احترام به آزادی‌های مشروع و حفظ حقوق شهروندی» (دادستانی کل کشور، دادسرای انتظامی قضات، دفتر بازرسی ویژه و حقوق شهروندی - کوتاه مدت)^۲.

به هر حال، ضرورت تعلیل و توجیه تصمیمات ناشی از این است که از مقدمات و بنیادهای نظارت است؛ به جهت اینکه قاضی نظارت‌کننده بتواند رعایت معیارهای عینی و کیفی را در تصمیمات بسنجد. چنانچه تصمیمات فاقد تعلیل و توجیه باشد، نظارت کیفی و مطلوب نخواهیم داشت.

۴. حفظ استقلال سازمانی نهادهای ناظر و نظارت‌شونده

مصدر واژه استقلال، استقل و به معنای آزادی از هر قدرت خارجی یا «حق هر فرد یا دستگاه یا گروهی در اداره امور داخلی خود با آزادی مطلق بدون دخالت عامل خارجی» است (Omar, 2008: 1835)، لیکن هم‌ترازی بین استقلال نهاد متولی امر تعقیب و تحقیق و پاسخگویی آن در روند دادرسی ضروری است. دادستان‌ها باید در قبال اقدامات خود پاسخگو باشند؛ چون هر خطا یا اهمالی منجر به افزایش میزان مجازات یا محکومیت افراد بی‌گناه می‌شود (Davis, 1998: 18). حقوق دانان فرانسه به مسئله میزان دخالت مقام‌های ناظر در امور مقام‌های نظارت‌شونده پرداختند. بعضی از حقوق دانان بر این هستند که مقام‌های ناظر تنها قدرت نظارت بدون دخالت در اقدامات تحقیقی را دارند و نظارت تنها زمانی می‌تواند موثر باشد که قاضی در موقعیتی قرار گیرد که نه خیلی نزدیک و نه خیلی دور باشد (Geneviève, 2007: 401). به عبارت دیگر، جهت حفظ استقلال مقام ناظر هم‌زمان قدرت تحقیقی و دخالت را نداشته باشد و تنها به‌عنوان نهاد ناظر و طرف سوم است. مصاحبه‌شونده شماره ۸ بیان کرد که: «نباید به بهانه اینکه می‌خواهیم از تخلف جلوگیری بکنیم بیاییم استقلال قضایی و بی‌طرفی قضایی را نقضش بکنیم. باید حداکثرها و حقوق و آزادی‌های بنیادین قاضی رعایت بشن و حداکثر استقلال توی این نظارت داشته باشه». در این زمینه نیز معاون جدید دادسرای

۱. دادنامه شماره ۱۴۰۳/۱/۲۵، مورخ ۱۴۰۳/۱۱/۲۵، صادرشده از شعبه ۲۹ دادگاه تجدیدنظر استان خوزستان.

۲. سند تحول و تعالی قوه قضاییه مصوب ۱۴۰۳، مصوب ۱۴۰۳/۱/۶ رئیس قوه قضاییه.

انتظامی در امور نظارت و ارزشیابی قضات بیان کردند که: «نظارت وقتی موثر، مطلوب و مقبول خواهد بود که هم ناظر و هم مخاطب به یک هدف از نظارت برسند» (Farsnew, 2023). بر این اساس، میزان همکاری و ترسیم قلمرو اختیارات نظارتی خیلی اهمیت دارد. از طرف دیگر، رویکردی مطرح است که قائل به جمع بین نظارت و تحقیق (نهاده ناظر و نهاد تحقیق) است و واگذاری چنین امری به یک نهاد را منجر به نظارت مؤثر می‌داند. می‌توان نظارت را به تناسب و ضرورت اقدام انجام داد (Gogorza, 2020:110). انتخاب هر یک از این رویکردها معایب و محاسن خود را دارد.

جهت تضمین عادلانه بودن دادرسی، قانون‌گذاران ملی مجبور شدند سازکارهای ضمانت و کنترل را ایجاد کنند تا از افزایش چشمگیر اختیارات دادستان به ضرر اطراف دادرسی کیفری و ایجاد خلل در توازن^۱ مرحله پیش‌دادرسی جلوگیری شود. مصاحبه‌شونده شماره ۸ بیان کرد که: «هم نظارت واقعی می‌توانیم داشته باشیم، هم نظارت صوری. هر دو تا به نظر می‌رسد که وجود دارن توی دستگاه قضایی؛ اما اینکه چطوری می‌تونیم مانع از نظارت صوری بشیم یکی از راهکارهاش تضمین حداکثر استقلال قاضی و تضمین حداکثر استقلال مرجع نظارت‌کننده است؛ یعنی چی؟ یعنی شما فرض بکنید که بر دادیار قراره دادستان نظارت بکنه. دادستان رئیس دادیار محسوب میشه. رئیس دادیار حتی در امور قضایی و دادیار مکلف به تبعیت از نظر قضاییه. بنابراین دادیار هیچ استقلالی از خودش برای اقدامات خودش نداره. فلذا اگر دادستان نظر بر این داشته باشه که شخصی که طبق قانون قرار نیست بره به زندان بازداشت بشه، بره بازداشت، دادیار چه بسا برای اینکه نظر دادستانش را جلب بکنه این اقدام رو انجام بده؛ یعنی حتی قبل از اینکه بیاد یه اقدامی انجام بده و قرار باشه که نظارت پسینی برش انجام بشه، دادستان نظرش بر اینه که بره زندان و چه بسا حتی دادیار هم نخواهد این اقدام دادستان رو عملی بکنه، اما چون باید اقداماتش به تأیید دادستان برسن، پرونده رو پیش دادستان می‌فرسته و دادستان دو سه صفحه استدلال می‌کنه و بعد در نهایت می‌گه که باید قرار بازداشت موقت صادر بشه.

بنابراین تضمین استقلال قاضی در کنار تضمین استقلال مرجع نظارت‌کننده باید مدنظر باشه». با این حال، به نظر می‌رسد راه‌های قانونی نظارت در ایران محدود است. با توجه به آسیب‌های احتمالی که برخی اقدامات تحقیقاتی ممکن است به‌ویژه در مورد متهم ایجاد کند، مداخله پسینی قاضی نشسته کافی نیست؛ زیرا مانع از وقوع ضرر و آثار جبران‌ناپذیر آن برای متهم نخواهد شد. از این نظر، تنها از لحظه‌ای که نظارت مقدم بر اقدام باشد، می‌توان از ضمانت‌های مؤثر صحبت کرد تا از هرگونه پیامد مضر برای آزادی‌های افراد ناشی از اقدامات به‌صورت پیشینی، جلوگیری شود. به هر حال مسئله این نیست که چگونه می‌توان آزادی عمل را از بین برد یا کاهش داد، بلکه این است که چگونه می‌توان آن را کنترل کرد تا از نابرابری، خودکامگی، تبعیض و سرکوب‌گری جلوگیری شود.

پس از طرح مسئله و جدال کلی در خصوص هم‌ترازی بین استقلال و پاسخگویی مقام‌های متولی تعقیب و تحقیق می‌توان بیان کرد که استقلال و پاسخگویی در هر مقام وجود دارد و نمی‌توان فقط به استقلال اکتفا کرد؛ بلکه هم‌زمان با برخورداری از استقلال، باید پاسخگو هم باشد. حالا این پاسخگویی توسط چه کسی باید انجام شود؟ به نظر می‌رسد که در عصر امروز، در خصوص کارایی مقام‌های قضایی دارای ویژگی‌های قضایی مورد توافق اسناد بین‌المللی و دکتترین حقوقی اختلاف نظر وجود ندارد. به عبارت مختصر، پیش‌بینی نظارت قضایی دارای صلاحیت و چارچوب مشخص، موجب کاهش جدال بین استقلال و پاسخگویی و تضمین هم‌ترازی بین این دو مؤلفه می‌شود.

استقلال قضایی شرط لازم و ذاتی قاضی است و زمانی که استقلال وجود نداشته باشد، ممکن است صحبت از وجود اشخاصی به نام قاضی باشد که ماهیتاً قاضی نیستند (Keshavarz, 2010). بنابراین گام نخست فعال بودن نظارت قضایی پیشینی بر تعقیب و تحقیق، تضمین استقلال قضایی است. استقلال و بی‌طرفی دستگاه قضایی، پیش‌شرط حفظ حقوق و آزادی‌های افراد است و وجود نظارت قضایی مستقیم بر این اقدامات، ضامن حقوق و آزادی‌ها است (Sorour, 2016:184). از این رو، در همه کشورهای حتی کشورهای اروپایی همواره استقلال قضایی باید تحت نظارت مستمر باشد (Ponchaud, 2017:9).

مثلاً قرار توقیف خودرو اگرچه به لحاظ ظاهری آثار چندانی ندارد، اما با توجه به شرایط زندگی هر فرد ممکن است اختلال جدی به زندگی وی وارد کند و نهاد نظارت‌کننده می‌تواند از تصمیمات نادرست بازپرس ضمن حفظ استقلال وی با تصمیم مستدل و موجه جلوگیری کند؛ به‌عنوان مثال، در دادنامه صادرشده از سوی دادگاه کیفری دو در مقام اعتراض به توقیف خودرو آمده است: «شاکتی پرونده دلیلی بر سرعت خودرو و اثبات ادعایش ارائه نکرده و به‌صرف مالکیت رسمی وی و درحالی که وکالت بلاعزل فروش به وکیل اعطاء نموده، دلیلی بر اجابت درخواست توقیف خودرو از طرف ایشان نمی‌باشد؛ فلذا این دادگاه به استناد ماده ۲۱۵ قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲ و ماده ۱۴۸ قانون آیین دادرسی کیفری مصوب ۱۳۹۲، ضمن پذیرش اعتراض و نقض دستور بازپرس محترم، مقرر می‌گردد که از خودروی فوق رفع توقیف به عمل آید»^۱. استقلال قاضی به معنای نظر دادن همراه با آزادی کامل بر مبنای وقایع پرونده، با استناد به قانون و رها از هرگونه فشار و سفارش یا نفوذ است؛ اما بی‌طرفی قاضی یعنی رسیدگی بدون پیش‌داوری، غیرجانبدارانه و عدم طرف‌داری از اشخاص پرونده (Moazen Zadegan & Amiri, 2022: 51). امروزه رعایت ضمانت‌های عینی در اجرای اقدامات دادرسی کفایت نمی‌کند؛ بلکه جهت تضمین هم‌ترازی دادرسی، به میزان قابل توجهی از رعایت حقوق متهمان به‌عنوان یک ضمانت نوین نیاز است (Gogorza, 2017: 249). همه جوامع، آرزوی دستگاه قضایی مستقل را دارند که این مسئله به استقلال قضایی، عدم دخالت حاکمیت در قوه قضاییه و انتخاب درست قضات وابسته است.

۵. متناسب‌سازی امکانات در اختیار مقام قضایی

از جلوه‌های افزایش امکانات قضایی، وجود قضات مجرب و باسابقه در مرحله پیش‌دادرسی است. در ایران عملاً قضات جدید و کم‌سابقه‌تر متولی تعقیب و تحقیق در این مرحله می‌شوند. نبود تجربه و سابقه کاری مناسب، منجر به تضییع حقوق و آزادی‌های افراد می‌شود؛ از طرف دیگر ممکن است این مسئله از سخت‌گیری‌های نابه‌جا ناشی شود. به نظر می‌رسد قضات دادسرا اعم از دادیار یا بازپرس باید از قضات باتجربه باشند؛ لیکن آنچه در رویه عملی دیده می‌شود این است که قضات تازه‌کار به دادسرا معرفی می‌شوند و چه بسا این مسئله به تضییع حقوق شهروندی منجر شود. به همین دلیل، قضات ناظر باید از قضات مجرب باشند و دارای سابقه کاری زیادی باشند. غالباً هرچه قضات باتجربه‌تر و باسابقه‌تر باشند، از سخت‌گیری آن‌ها کاسته می‌شود و به کیفیت عدالت اهتمام ورزیده می‌شود. مصاحبه‌شونده شماره ۵ بر این مسئله تأکید کرد که: «قاضی ناظر باید قاضی دادگاه، از داخل دستگاه قضایی، نه از دادسرا، با تجربه و باسابقه باشد؛ یعنی قاضی باشد که حداقل ده سال قضاوت کرده چون کسانی که سابقه قضایی شون بالاست، اونا خیلی اهل بگیر و ببند و نمی‌دونم دستورات هیجانی نیستند. کسانی که جوان‌تر هستن، اینا دستوره‌های هیجانی خیلی دوست دارن بازداشت بکنن و از این کارها بکنن؛ ولی کسی که مثلاً سال‌ها قضاوت کرده اون دیگه تو این وادی‌ها نیست، حقوق مردم رو بیشتر می‌تونه رعایت بکنه».

جنبه دیگر افزایش امکانات قضایی، تناسبی است که باید بین حجم کار قضات از حیث تعداد پرونده‌ها و محتویات آن وجود داشته باشد. مصاحبه‌شونده شماره ۱۰ بیان کرد که: «پیش‌بینی نظارت قضایی خیلی خوبه. به هر حال ممکنه در آن لحظه اون بازپرس یا دادیار احساسی تصمیم بگیره یا قصد و غرضی خدای نکرده داشته باشه و اون مقام ناظر وقتی که نظارت می‌کنه ممکنه اون اشتباهات، احساسات رو اگه احساسی تصمیم گرفتن رو کنترل بکنه و نظارت داشته باشه که به نظر من با امکاناتی که تو ایران هست، از قبیل کمبود نیرو و تعداد زیاد پرونده‌های کیفری، به نظر من در نظام ایران در حال حاضر جوابگو نخواهد بود». تعداد زیاد پرونده‌ها در دستگاه قضایی ایران از عوامل تشدید کننده سوگیری شناختی و افزایش تاثیر احساسات بر تصمیم‌های قضایی نیز می‌باشد (Qomashi & Akhtari Zavareh, 2022: 210-211). چه بسا تعداد زیاد پرونده منجر به کاهش کیفیت و در نتیجه، منجر به خطاهای خودآگاه یا ناخودآگاه از سوی قضات شود. مصاحبه‌شونده ۸ بیان کرد: «من خودم قاضی هستم. تا الان ۱۳۰۰ تا پرونده به شعبه‌ام ارجاع شده. از این ۱۳۰۰ تا، ۱۰۰۰ تا رأی صادر کردم در این یک سال. قاضی که این قدر سرش شلوغه،

۱. شماره دادنامه: ۹۴۰۹۹۷۲۶۴۱۳۰۱۴۳۷، مورخ ۱۳۹۴/۱۱/۲۷، شعبه ۱۰۳ دادگاه کیفری دو شهرستان شهریار (۱۰۳ جزایی سابق).

طبیعی که ممکنه خطا بکنه. این مقدمات نظارت کیفی هم فراهم نیست، مقدمات فراهم بکنن، به‌عنوان مثال به قاضی ۲۰ تا ۳۰ پرونده در ماه بدن. روی این ۲۰ یا ۳۰ پرونده کار بکنه و بعد اون موقع نظارت‌ها را تشدید بکنن بر قاضی. شرایط اقتصادی قاضی رو فراهم بکنن که مشکل اقتصادی نداشته باشه. اون موقع نظارت‌ها رو که نظارت کیفیه رو تشدید بکنن».

در زمینه متناسب‌سازی امکانات در اختیار مقام قضایی، باید به عدم استقلال مالی نهاد نظارتی نیز اشاره کرد. مصاحبه‌شونده شماره ۲ بیان کردند که: «دادستان در نهایت درسته که زیر نظر خود قوه قضاییه است و قوه قضاییه وضعیت آن مشخصه. درسته که یه قسمت استقلال داره، ولی یه قسمت استقلال نداره که الان همین بحث مسائل مالی، الان بحث مالی قضات ما، قوه قضاییه باید التماس بکنه از قوه مجریه و مقننه تا پول بگیره. قوه مجریه یعنی رئیس جمهور باید این بودجه رو تعیین کنه، حقوق قضات افزایش پیدا کنه و مجلس تصویب کنه. خود قوه قضاییه یه جوری مستقل هست، ولی عملاً یک دستش به سمت قوه مجریه درازه که قوه مجریه لایحه به مجلس بده تا تصویب کنن، یه قسمت از مجلس باید التماس کنه که حقوق قضات برای خود قوه قضاییه، اعتبار و بودجه رو بیشتر کنه. این مشکله؛ یعنی در واقع چیزی که ما می‌بینیم آن یک قسمت استقلال به خطر می‌افته. قاضی نباید دغدغه این مسائل رو داشته باشه».

مصاحبه‌شوندگان بر این هستند که بدترین مساله که دستگاه قضایی از آن رنج می‌برد، نبود استقلال کافی است که این مساله منجر به افت کیفیت و امکانات نظارت می‌شود. به هر حال لازمه ای نظارت قضایی مطلوب، متناسب‌سازی امکانات در دست قضات، است. چنانچه قضات از این امکانات محروم باشند، نظارت قضایی صرفاً به نظارت شکلی و بیهوده تبدیل می‌شود.

۶. جلوگیری از تمرکزگرایی نظارتی

نظام دادرسی کیفری ایران جهت پیشبرد فرایند رسیدگی کیفری و رسیدن به انسجام و انصاف فرایند، نیازمند بازتوزیع اختیارات در مرحله پیش‌دادرسی است. نظام دادرسی کیفری از تمرکزگرایی اختیارات در مرحله کشف جرم و تعقیب از حیث سپردن ریاست و نظارت به‌صورت همزمان به دادسرا رنج می‌برد که این مسئله منجر به کاغذبازی، اطاله دادرسی و مخدوش شدن استقلال نهادهای متولی و مبدل شدن به ابزار اجرایی دادسرا می‌شود (Afrasiabi, 2016: 131). مصاحبه‌شونده شماره ۳ بیان کرد که: «اصولش اینه که نظارت قضایی بر اقدامات دادسرا باید توسط دادگاه باشه. با این حوزه و قلمرو وسیعی از اختیارات که دادستان‌ها دارن، واقعاً کنترل و نظارت قضایی لازم و ضروریه و دادگاه حتماً باید این ورود رو داشته باشه. ولی خب در رویه ساز کار مناسب پیش‌بینی نکردند». قانون آ.د.ک ایران در زمینه تفکیک مقام تعقیب از تحقیق از چالش‌های قانونی، قضایی و اجرایی متعدد، رنج می‌برد و عملاً این مسئله منجر به تمرکزگرایی قدرت در دست دادستان شده است (Alipour et al, 2022: 238-245). از جمله این چالش‌ها وحدت نظارت، تعقیب و تحقیق در دست دادستان است که این مساله منجر به نقض مهم‌ترین اصول دادرسی کیفری از جمله بی‌طرفی، تساوی سلاح‌ها و دادرسی منصفانه است (Mansouri Dehbid, 2021: 395).

در قانون آ.د.ک ایران دادستان بر تمام قضات دادسرا نظارت دارد. در بین حقوق دانان معروف است که بازپرس استقلال دارد و می‌تواند با دادستان اختلاف کند و مرجع حل اختلاف بین آن‌ها دادگاه کیفری است، اما آیا این حق عملاً اجرا می‌شود؟ به نظر می‌رسد بازپرس به هر دلیلی می‌تواند از این حق بگذرد، حتی در صورتی که منجر به تعرض به حقوق و آزادی‌های افراد شود؛ چون قانون حقی بدون نظارت به وی داده و می‌تواند این حق را استفاده نکند. مصاحبه‌شونده شماره ۳ در این خصوص بیان می‌کند که: «معمولاً ما در رویه دیدیم اختلاف بین بازپرس و دادستان خیلی کم پیش میاد. چرا کم پیش میاد؟ چون علی‌رغم اینکه قانون در نظر گرفته بوده که بازپرس مستقله و دادستان باهاش میتونه مخالفت بکنه، عملاً بر خلاف اون فرضیه که تو قانون اومده. بازپرس‌ها در واقع تحت لوای دادستان‌ها دارن کار را انجام میدن و بازپرس‌ها استقلال ندارن که اختلاف باشه با همدیگه و بازپرس بر نظر خودش اصرار بکنه و دادستان بر نظر خود پافشاری بکنه. این اتفاق‌ها معمولاً شکل نمی‌گیره. چرا؟ چون از طریق اقدامات و اختیارات اداری که دادستان به هر حال نظارت اداری بر بازپرس داره و به‌عنوان رئیس در آن مجموعه داره کار می‌کنه، اصولاً این اختلاف متأسفانه شکل نمی‌گیره. استقلال نظر بازپرس خیلی مورد خدشه قرار می‌گیره».

ما می‌گیریم این مقام مستقله، ولی خب این دادستان رئیسش دیگه. این می‌خواد ارتقا بگیره، رئیسش نظر میده. می‌خواد یه مرخصی بگیره، رئیسش باید نظر بده. هر کاری دیگه‌ای بالاخره ریاست اداری غلبه می‌کنه. در واقع اون استقلال مرجع قضایی هم تحت کنترل خودش در میاره». مصاحبه‌شونده شماره ۷ بیان کرد که: «عملاً دادستان فرم ارزشیابی بازپرس رو پر می‌کنه دیگه؛ یعنی دادستان مثلاً هر ماه فرم ارزشیابی رو برای بازپرس پر میکنه و اون فرم ارزشیابی بالاخره در عملکرد و ارزیابی عملکرد و ارتقاش مؤثره». مصاحبه‌شونده شماره ۹ بیان کرد که: «نظارت اداری دادستان به نوعی استقلال بازپرس رو به نظر من زیر سؤال می‌بره». مصاحبه‌شونده شماره ۱ در مورد ایران گفت: «من موافق سلب صلاحیت نظارتی از دادستان و واگذاری آن به مقام قضایی مستقل هستم. بهتر بگیریم نظارت بر عملکرد دادسرا باید جای خودش رو به نظارت بر عملکرد ضابطان دادیاران، بازپرس‌ها و دادستان بده؛ یعنی یک نهاد رو نظارت کنیم. وقتی نهاد رو دادسرا در نظر می‌گیریم این دادسرا، دادستان رئیسش، دادیار و بازپرس داره و ضابط دادگستری که به دستور او در امور کیفری اقدام می‌کنه. مجموع این رو می‌گیریم دادسرا. یک نهاد، اصلاً فرد برای ما اولویت نداره. نظارت بر یک نهاد همیشه باید توسط یک نهاد بیرونی و مستقل انجام بشه. نه از سوی خود نهاد و اعضای نهاد. برای همین ما می‌خوایم نظارت‌مون رو بر دادسرا اعمال کنیم. نه روی افراد، نه روی مقام‌ها، روی نهاد دادسرا. یکی از بدیهی‌ترین و منطقی‌ترین اصول نظارت در واقع یعنی یک نهاد مستقل بیرون از نهاد بتونه در واقع نظارت خودش رو نسبت به دادسرا انجام بده. برای همین نظارت بیرونی باید صورت بگیره تا هم آزادی‌های فردی تأمین بشه، هم حاکمیت قانون برقرار بشه، هم از فساد و اعمال نفوذ اجتناب بشه. چون بالاخره دادستان هوای دادیار خودش رو داره، هوای ضابط دادگستری داره که هر روز برایش کار می‌کنه. نه هوای یک فردی که اتفاقاً به دادسرا مراجعه کرده. از این رو اساساً بهتره که اولاً این نظارت را ناظر به نهاد کنیم، نه اشخاص. ثانیاً نظارت توسط یک مرجع بیرونی یا به عبارتی یک نهاد دیگری نسبت به دادسرا صورت بگیره. حالا نهاد می‌تونه در واقع شعبه یا شعباتی از دادگاه‌ها باشه. می‌تونه نهاد نظارتی دیگری زیرمجموعه قوه قضاییه باشه و به همین صورت».

مصاحبه‌شونده شماره ۴ نیز گفت که: «وقتی نظارت خارج از اون کسی باشه که قراره اون عمل رو انجام بده، جواب بهتری ما می‌گیریم. وقتی ما میایم نظارت رو می‌سپاریم به کسی که خُب دادستان وظیفه داره این کارها رو انجام بده، نظارت رو بگذاریم بر عهده خودش، عملاً انگار خودش رو مأمور خودش کردیم. ولی اگر شخص ثالثی باشه، به قول شما استقلال قضایی داشته باشه، بخواد این نظارت‌ها رو انجام بده، قطعاً اون بهتر جواب میده». پس از بیان مصاحبه‌های پیشین قضات بر این هستند که مقام نظارتی نباید مقام تعقیب و تحقیق و نظارتی باشد؛ چون منجر به افت کیفیت نظارت می‌شود و تضمینات قضایی را زیر سؤال می‌برد.

نتیجه‌گیری

بر اساس یافته‌های پژوهش، چشم پوشی یا غفلت از سازکارها و اقتضات تضمین نظارت قضایی بر تعقیب و تحقیق در قانون آیین دادرسی کیفری ایران و رویه عملی، کیفیت نظارت را به مراتب تضعیف کرده است. صرف پیش بینی نظارت در مقررات قانونی، کفایت نمی‌کند؛ بلکه باید قانونگذار مسائل بنیادین و مساعد نظارت «تضمینات قضایی» را نیز در نظر بگیرد. اکتفا به صرف تصریح بر نظارت و ریاست دادسرا از سوی دادستان بر تمام اقدامات ضابطان دادگستری و مقام‌های دادسرا، بدون تلاش برای اصلاح بنیان‌های قانونی نظارت قضایی و ارتقادهنده کیفیت آن و حتی پیش‌بینی سازکارهای نظارتی اجرایی با ضمانت اجرای مصرح قانونی موجب شده که کاستی‌های قابل توجهی در مرحله پیش‌دادرسی صورت گیرد و آن را از نظارت پویا به نظارت صوری و قیّم‌بانه تبدیل کند. همچنین از نبود جایگاه نظارت قضایی خارج از نهاد دادسرا بر دادسرا از سوی قضات دادگاه مستقل و بی‌طرف و اطمینان از مشروعیت اقدامات تأثیرگذار بر حقوق و آزادی‌های فردی همانند قضات آزادی و بازداشت در فرانسه یا قاضی تحقیقات مقدماتی در ایتالیا؛ رنج می‌برد. با توجه به مصاحبه‌های انجام شده، می‌توان ملاحظه کرد که ادبیات موجود در ایران در خصوص این بحث، از عقب‌ماندگی قابل توجهی رنج می‌برد و نیازمند اصلاحات جدی در خصوص تضمینات قضایی نظارت است؛ به عبارتی، نظارت قضایی پویا با سه پله محکم «به ترتیب تضمینات قانونی، قضایی و اجرایی» استوار می‌شود.

از این رو پیشنهاد می‌شود که در راستای حفظ حقوق و آزادی‌های فردی و جلوگیری از نقض جدی آن‌ها، سازکارهای تضمینات قضایی مورد بحث در پژوهش از جمله «شفافیت در نظارت قضایی، ضرورت لحاظ کردن حسن نیت در امر نظارت، الزام به ضرورت تعلیل و توجیه تصمیمات، حفظ استقلال سازمانی نهادهای ناظر و نظارت‌شونده، متناسب‌سازی امکانات در اختیار مقام قضایی، جلوگیری از تمرکزگرایی نظارتی» در رویه عملی قضایی و آیین دادرسی کیفری گنجانده شود و با این تضمینات الگوی موجود را در جهت رسیدن به الگوی مطلوب حافظ حقوق و آزادی‌های افراد و سامان‌دهنده اختیارات مقام‌های متولی تحقیق و تعقیب اصلاح شود.

References:

- Abdi, H., & Ardabili, M. (2020). Judicial Supervision in the Pretrial Stage; Comparing Iran's Criminal Procedure and International Criminal Court. *Journal of Criminal Law and Criminology*, 8(15), 151-172. [In Persian]
- Afrasiabi, A. (2016). The Power Redistribution of Crime Detection and Investigation Agencies in the Iranian Legal System. *Police Knowledge Journal*, 18(4), 103-133.
- Ali Allam, Abdel Rahman Hussein (1984). «The effect of ignorance or error in the law on criminal liability, a comparative study». PhD thesis, Cairo University, Faculty of Law, Department of Criminal Law. [In Arabic]
- Alipour, M. A., Mousavi Mojab, S., & Mavalizadeh, S. B. (2022). Comparative Studying the Independence of Investigation Institution from Prosecution Institution in Legal System of Iran and Lebanon. *The Judiciary Law Journal*, 86(118), 229-252. doi: 10.22106/jlj.2021.138874.3772. [In Persian]
- Al-Tarawneh, Hassan Awad Salem (2005). «Controls of the discretionary power of the criminal judge». PhD thesis, Faculty of Law, Cairo University, Department of Criminal Law. [In Arabic]
- American Psychological Association, «Implicit bias» v:10/6/2023. <https://www.apa.org/topics/implicit-bias>
- Bibas, Stephanos (2006). Transparency and Participation in Criminal Procedure. *NYUL rev.* 81.
- Burton, Steven J.(1992).**Judging in Good Faith**.New York: Cambridge University Press.
- Collet, Philippe (2014). «L'acte coercitif en procédure pénale». Université Panthéon-Assas, Ecole, doctorale de droit privé (E.D. 6) Thèse de doctorat en Droit pénal et sciences criminelles.
- Davis, Angela J.(1998). Prosecution and race: The power and privilege of discretion. *Fordham L. Rev.* 67.
- Dennis, Abby L. (2007). Reining in the Minister of Justice: Prosecutorial Oversight and the Superseder Power. *Duke Law Journal*, No. 57.
- Dillingham, Steve, M. Elaine Nugent, and Debra Whitcomb (2004). Prosecution in the 21st century: Goals, objectives, and performance measures. *American Prosecutors Research Institute*: Alexandria, VA.
- Eisner, B. & Peters, J. (2006). The Prosecution Service Function Within the German Criminal Justice System. In: Jehle, J. M., Wade, M., Elsner, B. (2006) **Coping With Overloaded Criminal Justice Systems: The Rise of Prosecutorial Power Across Europe**. 2006th edition; Springer.
- El-Aougi, M. (1989). **Human rights in criminal proceedings (with an introduction to human rights)**. Nawfal Foundation. [In Arabic]
- Farsnews(2023). «A new deputy of the Disciplinary Prosecutor's Office was appointed for the supervision and evaluation of the country's judges». Retrieved from: <https://farsnews.ir/social/1693058887000328053>, last accessed on February3,2024. [In Persian]
- Geneviève GIUDICELLI-DELAGE(2007). « La juste distance... Réflexions autour de mauvaises (?) questions. À propos de la réforme de l'instruction et de la procédure pénale française », in Les droits et le droit, mélanges dédiés à Bernard Bouloc, Dalloz.
- Ghomashi, S(2015). **Human dignity and its role in criminalization**. Tehran: Mizan legal Foundation. [In Persian]
- Gogorza, Amane (2017). L'autorisation judiciaire pendant la phase policière : Libres propos sur la notion d'acte juridictionnel en procédure pénale. *Revue de science criminelle et de droit pénal comparé*, 2, 247-260.

- Gogorza, Amane (2020). « La place et le rôle du JLD dans l'enquête pénale ». in S. PELLÉ, (sous la dir.), *Quelles mutations pour la justice pénale du XXIe siècle ? Dalloz*, coll. « Thèmes et commentaires ».
- Greenwald, Anthony G., and Mahzarin R. Banaji (1995). Implicit social cognition: attitudes, self-esteem, and stereotypes. *Psychological review* 102, no. 1.
- Hamann, Kristine (2023). Prosecutor Data: Where Is It Now and Where Is It Going? . *Criminal Justice*, 37(4), 18-21. .
- Irna(2021). «Ajaei: Judges should act based on their judgments and not the bailiffs' judgments». Retrieved from: <https://irna.ir/xjFPQc>, last accessed on October16,2023. [In Persian]
- Jabban, M. & Saber, M & Mousavi Mojab, S, D. (2024A).. A Typology of Judicial Oversight Systems in Criminal Investigation and Prosecution: A Comparative Study. *pakistan journal of criminology*. Vol 16, No.1. 93-109.
- Jabban, M., Saber, M., & Mojab, S. D. M. (2024B). Fundamentals and Implications of Accepting Ex-ante Judicial Oversight in the Pre-trial Stage of Criminal Proceeding in Iran and Syria. *Global Journal of Comparative Law*, 13(1), 86-111.
- Jabban, M. & Saber, M & Mousavi Mojab, S, D. (2024C)The position of ex-ante judicial supervision over prosecution and investigation in criminal proceedings in Iran, Germany, and Italy. *Comparative law Research Quarterly*; 28 (1) :116-148 [In Persian]
- Joy, Peter. (2006). The Relationship Between Prosecutorial Misconduct and Wrongful Convictions: Shaping Remedies for a Broken System. *Wisconsin Law Review*.
- Kendra Cherry, MEd (2023). «How Does Implicit Bias Influence Behavior? Strategies to Reduce the Impact of Implicit Bias». Updated on March 31, 2023, v10/6/2023: <https://www.verywellmind.com/implicit-bias-overview-4178401op.cit.citation-7>
- Keshavarz, Bahman(2010). Independence is a necessary condition for judgment. *Sharghdaily*, N113. [In Persian]
- Mansoor, Muhammad Hussain(2010). **Introduction to Law, Legal Rule**. Lebanon: Al-Halabi Legal Publications. [In Arabic]
- Mansouri Dehbid, A., Ramezani, A., & Atashene, M. (2021). Judicial oversight of prosecutions and investigations in the Iranian criminal justice system. *International Legal Research*, 14(51), 379-397. [In Persian]
- Miller, Marc Louis and Wright, Ronald F. (2008). The Black Box. *Iowa Law Review*, Vol. 94, 2008, Arizona Legal Studies Discussion Paper No. 08-20, Wake Forest Univ. Legal Studies Paper No. 1264010, p4. Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=1264010>.
- Mirkamali, S. A. (2023). Accused's access to a lawyer in the courtroom stage in the legal system of Iran and France. *Legal Research Quarterly*, 25(attorney standards), 95-117. doi: 10.52547/jlr.2023.228947.2329. [In Persian]
- Moazen Zadegan, H., & Amiri, S. (2022). Legislative and Judicial Challenges of Scientific Evidence in Iran's criminal law. *Journal of Criminal Law and Criminology*, 10(19), 37-73. doi: 10.22034/jclc.2022.304090.1558. [In Persian]
- Molazemian, M. M., Sheikholeslami, A., Ashouri, M., & Shaygan Fard, M. (2023). The Approach Of Criminal Proceeding Systems of Iran,France and the United States to Contradiction Principle at Police Custody Stage. *Criminal Law Research*, 14(1), 221-248. doi: 10.22124/jol.2023.20984.2224. [In Persian]
- Morris, Christina (2022). "The Corrective Value of Prosecutorial Discretion: Reducing Racial Bias through Screening, Compassion, and Education. *BU Pub. Int. LJ* 31.
- Mousavi Mojab, D. (2022). Studying The Position & Role of Good Faith Principle In Criminal Law. *The Judiciary Law Journal*, 86(120), 279-303. doi: 10.22106/jlj.2022.561643.4991. [In Persian]
- Omar, A. (2008). **Dictionary of Contemporary Arabic Language**, Volume I. Alam Al-Kutub. [In Arabic]
- Pauline Le Monnier de Gouville(2022). «Réflexions sur le contrôle des actes d'investigationpar le juge des libertés et de la détention». <https://www.lexbase.fr/article-juridique/87159154-lepointsurreflexionssurlecontroledesactesdinvestigationparlejuge deslibertesetdela>

- Ponchaud, Perrine (2017). «L'indépendance judiciaire en France et au Canada». Université Grenoble-Alpes- Faculté de droit, Mémoire du master 2, Justice, Procès et Procédures, « Contentieux et procédures civiles d'exécution ».
- Prosecutorial Performance Indicators. «A suite of modern indicators for prosecutors committed to measuring effectiveness, efficiency & fairness». <https://prosecutorialperformanceindicators.org/>
- Qomashi, S., & Akhtari Zavareh, M. (2022). A Theoretical Study of The Role of Feelings and Emotions In Judicial Decisions by Relying On A Two-System Decision-Making Approach. *Criminal Law Research*, 13(2), 189-213. doi: 10.22124/jol.2022.20104.2178. [In Persian]
- Saber, M.(2009). Fair Trial Standards and Guarantees in Pre-Trial Investigation. *Comparative law Research Quarterly*; 13 (4) :143-176. [In Persian]
- Samaei, M., Habibzadeh, M. J., & Nobahar, R. (2022). A virtuous judge; The contribution of virtue theory in the theory of judgment. *The Judiciarys Law Journal*, 86(118), 49-74. doi: 10.22106/jlj.2021.538393.4391. [In Persian]
- Schwartzman, Micah, Judicial Sincerity (September 1, 2006). *Virginia Law Review*, Vol. 94, No. 4, 2008, Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=931435>.
- Sorour, A, F. (1977). **Legitimacy and criminal procedures**. Cairo: Dar Al Nahda. [In Arabic]
- Sorour, A, F. (2016). **Mediator in Criminal Procedure Law**. Vol. 1, 10th ed Cairo: Dar Al Nahda. [In Arabic]
- Stahn, Carsten. (2009). Judicial Review of Prosecutorial Discretion: Five Years On. In: **The Emerging Practice of The International Criminal Court**. Brill Nijhoff, pp. 247-279.
- Woolhandler, Ann, Jonathan Remy Nash, and Michael G. Collins (2023). Bad Faith Prosecution. *Va. L. Rev.* 109: 835.

۱. ضمیمه فهرست افراد مصاحبه‌شونده در ایران

فهرست افراد مصاحبه‌شونده در ایران					
شماره	سمت	تحصیلات	سن	سابقه کار	مدت زمان مصاحبه
۱	استادیار و وکیل	دکتری حقوق جزا و جرم‌شناسی	۴۵ سال	۱۶ سال	۵۴ دقیقه
۲	قاضی دادگاه تجدیدنظر	دانشجوی دکتری حقوق بین‌الملل	۵۵ سال	۳۵ سال	۷۹ دقیقه
۳	قاضی دادگاه کیفری	دانشجوی دکتری حقوق کیفری و جرم‌شناسی	۳۰ سال	۸ سال	۳۳ دقیقه
۴	دادیار	دانشجوی دکتری حقوق کیفری و جرم‌شناسی	۳۱ سال	۳ سال	۳۵ دقیقه
۵	قاضی دادگاه کیفری	دکتری حقوق کیفری و جرم‌شناسی	۳۹ سال	۱۴ سال	۹۰ دقیقه

۶	معاون قضایی دادگستری	دانشجوی دکتری حقوق جزا و جرم‌شناسی	۴۳ سال	۱۲ سال	۶۱ دقیقه
۷	قاضی دادگاه حقوقی	دکتری حقوق جزا و جرم‌شناسی	۳۶ سال	۱۰ سال	۲۲ دقیقه
۸	دادیار	دانشجوی دکتری حقوق کیفری و جرم‌شناسی	۲۸ سال	۶ سال	۴۷ دقیقه
۹	بازپرس	کارشناسی ارشد حقوق جزا و جرم‌شناسی	۲۸ سال	۴ سال	۴۸ دقیقه
۱۰	قاضی دادگاه حقوقی	دانشجوی دکتری حقوق خصوصی	۳۴ سال	۹ سال	۵۷ دقیقه

استناد به این مقاله:

جبان، ماجد، صابر، محمود؛ موسوی مجاب، سید درید (۱۴۰۳)، «سازکارها و اقتضات قضایی راجع به نظارت بر امر تعقیب و تحقیق در نظام عدالت کیفری ایران»، پژوهشنامه حقوق کیفری، دوره ۱۵، پیاپی ۳۰، صص. ۲۷-۴۳

Doi: 10.22124/jol.2024.28198.2500

Copyright:

Copyright for this article is transferred by the author(s) to the journal, with first publication rights granted to *Criminal Law Research*. This is an open-access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution License (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>).

